

ЗОБРАЖЕННЯ СИСТЕМИ ТОТАЛІТАРИЗМУ В ПОВІСТІ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ»

Олександра Гандзюк,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

У статті йдеться про зображення системи тоталітаризму в повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем». Знайдено і пояснено всі епізоди повісті, які ілюструють механізм роботи цієї системи.

Ключові слова: *Анатолій Дімаров, повість, система тоталітаризму, принципи тоталітарної системи, деперсоналізація особистості.*

The article deals with the depiction of the system of totalitarianism in the story of Anatoly Dimarov «On horse and under horse». All episodes of history that illustrate the mechanism of operation of this system are found and explained.

Keywords: *Anatoly Dimarov, history, system of totalitarianism, principles of totalitarian system, depersonalization of personality.*

Твір Анатолія Дімарова традиційно прийнято вважати приблизно таким, у якому розповідається «весела історія збитошного хлопця, з яким увесь час трапляються кумедні пригоди» [3, с. 2]. До аналізу твору зверталися такі дослідники: Ю. Бондаренко [1], С. Ленська [5], В. Сиротенко [6], Т. Яценко [7] та інші науковці.

На нашу думку, частково висвітлену в іншому дослідженні [2, с. 17-19], в цьому творі велике місце займає показ системи тоталітаризму. Тому тему нашої статті можна вважати актуальною. Мета роботи полягає у зображенні системи тоталітаризму в повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем». Завдання роботи: 1) знайти докази вияву системи тоталітаризму в повісті; 2) дати їм оцінку.

Тоталітарна система проповідувала принцип «мир хатам – війна палацам», але насправді, це були не ті хати, в яких хотілося б жити. В них усе говорить про бідність. «Велика кімната з глиняною долівкою і широкою дубовою лавою під стіною, старенький стіл, етажерка з книжками та зошитами, широке дерев'яне ліжко, де ми спимо втроєх, оце й усі наші достатки» [3, с. 3]. Радянська дійсність свідчила й про те, що вчительська зарплата була надто мізерною навіть для того, щоб можна було нормально харчуватися. У повісті є епізод, в якому розповідається про те, що мати головного героя потрапляє до лікарні. І діти – двоє маленьких хлопчиків – залишаються самі. Придивитися за ними приходить сторожика. Вона вражена тим, чим харчується родина: «— І їсти дітям нічого...— Тілігенція драна! — лає когось сторожика, никаючи по закутках. Дістає пшоно, хліб, скоринки сала й довего стоїть над тим добром, скептично закопилувши губу» [3, с. 5-6]. Як не парадоксально, але сторожика живе значно краще. Вона навіть має змогу приносити братам їсти. А це молоко з домашніми гостинцями — пиріжками, пампушками, коржами з вкрапленим салом. Сторожика навіть не проти забрати цих дітей до себе на проживання. І дуже прикрим є їй те, що ця жінка дозволяє собі називати вчительку «драною тілігенткою» (жінка настільки неосвічена, що навіть не вміє правильно вимовити це слово), адже таке ставлення до людей, які займалися розумовою і творчою працею, було спущене «зверху». До того ж, конституційно закріплене. Ось зокрема рядки з Конституції 1936 року. «Стаття перша: «Союз Радянський соціалістичних Республік є соціалістична держава робітників і селян». Робітників і селян? А де інтелігенція? Сталін добре пам'ятав ставлення Леніна до інтелігенції, хоча сам БУВ за походження інтелігентом. У листі до Максима Горького від 15 жовтня 1919 року «вождь СВІТОВОГО

пролетаріату» писав: *Інтелектуальні сили робітників і селян зростають і міцніють у боротьбі за повалення буржуазії і її поплічників, інтелігентів, прислужників капіталу, що уявляють себе мозком нації. Насправді це не мозок, а г.... о»* [4]. Тому можна не дивуватися з мізерних зарплат учителів, які не мають змоги ні забезпечити собі й своїм дітям нормальне харчування і пристойний одяг. Ось головний герой твору взимку збирається на ковзанку: *«Взуваю старі, напхані соломою мамині черевики на високих закаблуках, дістаю дерев'яний ковзан, підкований товстою дротинкою, і простую городами до ставка, що виблискує під зимовим сонцем велетенським дзеркалом»* [3, с. 15]. Не кращий вигляд мають і його однолітки: *«Аж ось із сусіднього двору, стрибаючи на одній нозі, вигулькнула Сонька. Подрана сукенка підскакувала на ній з кожним тим вистрибом, на плечах метлялися дві тоненькі перев'язані синенькими стрічечками кіски»* [3, с. 32]. Навіть свій перший новий костюм хлопчик дістає аж будучи учнем шостого класу. І все це через те, що бюджет у вчительки дуже «благенький». Тому купуванню костюма передувало цілий ряд подій. Сім'я виростила картоплю на продаж, виростила й продала кабанчика. Але й це не допомогло одразу купити обновку, бо костюми були дорогі. То ж з моменту усвідомлення необхідності мати костюм до його придбання минув аж рік. Ситуація з грішми не поліпшується в сім'ї з роками, хоч партія на кожному кроці розпинається гаслами про те, що жити стало краще, жити стало веселіше. Це тільки слова. А в реальності мама восьмикласника Толика не має змоги купити йому новий портфель. Єдине, чим вона може виручити свого сина, це занести до шевця халяви від жіночих чобітків, які вона носила ще молодію, задовго до народження старшого сина. І саме з цих старих, потрісканих від часу халяв, німий швець пошив *«щось середнє між жебрацькою торбою, поштовою сумкою і шкіряним цебром, що його іздові прихоплювали з собою, коли вирушали в далеку дорогу. Якийсь дивовижний гібрид з усього того, що нікому доводилось шити протягом його трудового життя. В ньому з однаковим успіхом можна було носити воду і вчиняти тісто, зберігати картоплю і квасити яблука»* [3, с. 187]. Головний герой на кожному кроці бачить, наскільки бідно живе його родина. А поїздка в гості ще більше посилює усвідомлення цієї бідності: *«Я раптом побачив свої та Сергійкові блаженські штаниці, і черевики, почищені сажею, і мамине простеньке плаття, порівняв усе те з парадним одягом Юрася, якого встиг зненавидіти, з розкішною сукнею його матері, — мені стало так незатишно, як це не було ніколи»* [3, с. 59].

Вдумаймося в ці слова «якого я встиг зненавидіти»: система вчила зневажати й ненавидіти всякого, хто має трохи кращі статки. І цей приклад – не один. Зокрема, у хлопчиковому селі живуть люди, які трудяться на полі. Важко працюючи, вони мають змогу дати своїм дітям значно краще життя. Та з легкої руки уряду, головний герой називає їх багацькими синками. Про яких багацьких синків може йтися в країні соціалізму? *«Посеред ставка, тримаючись окремих гуртком, ковзаються чотири хлопці — багацькі синки. Всі вони в справних чумарках, у чоботях не з батькової чи братової ноги і на ковзанах, змайстрованих сільським ковалем, — з тонкими, високо загнутими шинами, що так і вриваються в лід»* [2, с. 15]. Але одне можна сказати з упевненістю – зарплати представників інтелігенції були значно нижчими, ніж робітників. Та й робітники були взагалі значно більш шанованими в суспільстві. Це можна побачити в епізоді, де говориться про те, як сільський учитель та машиніст паровоза закохалися в одну вчительку. Порівняння реального статусу цих двох чоловіків не потребує коментарів: *«...ніхто у нашому селі не мав таких блискучих, із рипом чобіт, такого синюцього галіфе, таких червоних сорочок із справжнього оксамиту, що аж очі вбирали, виглядаючи з-під чорного, теж нового-новісінького піджака! А коли додати ще й кепку із наймоднішим куцим козирком, ще й з гудзиком зверху, та високий зріст, та широкі дужі плечі, то не диво, що не було в нашому селі дівчини, яка потай не зітхала б за ним!*

До того ж Федора Бурлаку завжди обирали в президію всіх урочистих зборів, і він сидів по праву руку од голови сільради, партизана громадянської війни дядька Андрія.

А Віктора Михайловича не обирали ні разу. Віктор Михайлович скромно стояв десь позаду і не міг похвастатись ні модною кепкою, ні оксамитовою сорочкою, ні отакими блискучими, як чорні дзеркала, чобітьми із рипом. Були, правда, у нього нові штани, але куди тим одним-однісіньким штаням до багачького вбрання Федора Бурлаки! [3, с. 134].

Система тоталітаризму вітала доноси. Жертвою такого доносу міг стати кожен. І наслідки доносу були жахливі. Жертвою доносу в творі став викладач фізики Іван Данилович. І ось чому. У класі навчався Василь Заплучний. Він зовсім не цікавився фізикою. Іван Дмитрович не міг спокійно реагувати на це і попередив, що учень не може розраховувати на річну оцінку «посередньо». І це в той час, коли інші вчителі ставили посередні оцінки, не можучи дочекатися, коли ж хлопець закінчить дев'ятий клас і піде навчатися у військоve училище.

На попередження вчителя Задорожний сказав, що той цькує його як комсомольця, бо вчитель в минулому – білий офіцер. Звичайно ж, що через кілька днів учителя було заарештовано прямо в учительській [3, с. 202].

Учні не хочуть вірити в те, що їх учитель «живий біляк», що він стріляв і вів та бив нагаєм до смерті. Але оскільки його заарештували, значить це може бути правдою. Система нівелює особистість, деперсоналізує її, бо навіть не дозволяє громадянами сумніватися в її правоті.

Донощиків дуже боялися. А особливо тоді, якщо вони представляли НКВД. Сумно читати рядки, в яких йдеться про те, як клас зустрівач Заплучного після його вступу до училища НКВД. Де й поділася зневага до нього головного героя, про яку він писав раніше [3, с. 202]? Натомість у повісті знаходимо такі слова: *І як же ми заздрили Василеві! А разом і гордилися тим, що серед нас є курсант військового училища. Та не просто училища, а училища НКВД! Як ми мріяли й собі отак появитися у формі військової [3, с. 203].*

Зі сторінок повісті озиваються до читачів і страшні події голодомору, коли діти граються пиріжками, проблеми з землі. А який страшний вигляд мають ці діти: *«Вона була дуже худа, і тоненькі, як палички, ноги, здавалося, ось-ось не витримають, поламаються, лише великий живіт, віддуваючись наперед, задирав брудну сорочину» [3, с. 24].* До подій голодомору повертає і слово «голодовка», сказане одним з героїв твору: *«... дядько Іван, коли почали звозити копи, бігав по полю, кричав та допитувався, яка то тварюка пообстригала снопи, як під час голодовки» [3, с. 132].*

Прийшовши до влади, тоталітарна система визнавала тільки одного бога – комуністичну партію. А для цього потрібно було відвернути людей від справжнього Бога: *«З церкви тоді ж поскидали хрести, познімали дзвони, і вона кілька років простояла пустою, а потім її пристосували під клуб. Побілили крейдою стіни, розмальовані богами й святими, розвішали гасла і портрети вождів, на амвоні влаштували сцену, а там, де стояли богомольці, розставили лави» [3, с. 102].*

Все життя було підпорядковане комуністичній ідеології, яка вкладалася в голови молодому поколінню з малечку. І мало хто розумів, що таке виховання готує відданих слуг тоталітарній системі: *«Тут же приймали нас у піонери, і я й досі пригадую, з якою гордістю стояв на трибуні, коли сам директор школи пов'язував довкола моєї ший червону піонерську краватку: мені тоді здавалося, що на мене дивиться все село. Пам'ятаю, як, повернувшись додому, все заглядав у люстро, милуючись обною, та так із нею й ліг у постіль: гарячою цокою на шматочок оксамитового вогню» [3, с. 141].*

Попри те, що в країні давно побудовано соціалізм, в молоді підживляють ненависть до так званих буржуїв. Зокрема, коли учнів п'ятого класу послали в поле збирати колоски, їх вчитель дяв того, щоб примусити їх назбирати біль-

ше колосків, ніж семикласники, пропонує пригадати Гавроша, уявити себе на його місці, а семикласників уявити буржуями. «Колоски ж — розсіпані по полю набої. Кожен зайвий колосок — це постріл у ворога з боку комунарів, що засіли на барикадах. І чим більше ви назбираєте отих набоїв, тим повнішою буде перемога Паризької комуні над ворогом...В той день наш клас здав найбільше колосків. Назбирали ми їх стільки, що вистачило б на всіх семикласників району. А що ж! Хай знають, як-то ми «не доросли», буржуї задріпані, хай не лізуть воювати паризьких комунарів!» [3, с. 131-132].

Тоталітарна система виховувала молоде покоління на революційній і воєнній героїці. Тому їй не дивно, що хлопчик мріє побити світовий рекорд зі стрибків з парашутом, і все це лише для того, щоб отримати нагороду з рук Наркома Оборони, який подарує йому як мінімум малокаліберну рушницю. «Або ще краще: справжню гвинтівку, шаблюку й маузер. З відповідними написами на кожному з подарунків, щоб не відібрав голова сільради, коли я згвинтівкою через плече, з шаблюкою при боці походжати поважно селом» [3, с. 120-121]. Система постійно проголошувала: «Революція повинна вміти захищатися». Про героїв війни знімали фільми. Діти гралися у війну і марили подвигами, не розумючи агресивної політики імперії СРСР.

Не розуміючи загарбницької політики Радянського Союзу, головний герой з захоптом пише про те, що це були «роки Іспанії, Хасану, Халхін-Голу, а потім визволення Західної України та Західної Білорусії» [3, с. 234]. Саме тому вони любили уроки фізкультури, на яких їм вчили марширувати строю, кричати «ура!», вивчати гвинтівку і кулемет, ходити у військово-учбові пункти, де їх навчали стріляти з малокаліберних гвинтівків по мішенях. Звичайно ж, у молоді роки важко зрозуміти, що вираз «боротися за мир» насправді означає тільки одне – війну.

Та їй не тільки дорослих тоталітарна система вчила жити воєнною героїкою. Нею переймалися усі люди. Тут доречно навести такий епізод. У село хлопчика прийшов художник. Голова замовив у нього велику картину для клубу. Аполорій Степанович не тільки виконав замовлення, а й вирішив намалювати портрет й голови. Довідавшись про це, той зрадив, але не став позувати одразу в звичайному буденному одязі, хоча художник запевнив його, що може почати малювати тільки обличчя. А на другий день він прийшов у військовому одязі: будьонівці, блискучих хромових чоботах із срібними шпорами, шаблею з червоною китицею та наганом у кобурі [3, с. 158].

Отже, в повісті Анатолія Дімарова зображена система тоталітаризму. Аналіз системи тоталітаризму можна продовжити, вивчаючи інші твори письменника.

Література

1. Бондаренко Ю. Жанрова своєрідність повістей-«історій» А. Дімарова. Слово і час. №5. С. 3-8.
2. Гандзюк О. Показ радянського способу життя в повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем». Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету». Серія Філологія. Вип.41. Т. 1. – С. 17-19.
3. Дімаров А. А. На коні й під конем: повість /художник-оформлювач Є.В. Вдовиченко. Харків: Фолю, 2009. 319 с.
4. Козловський Б. «Золотими буквами ми пишем всенародный Сталинский Закон...» URL : <https://wz.lviv.ua/far-and-near/188490-zolotymi-bukvami-my-pishem-vsena-rodnij-stalinskij-zakon>
5. Ленська С. Дитячий світ Анатолія Дімарова «На коні й під конем». Українська література в загальноосвітніх школах. 2007. №5. – С. 46-49.
6. Сиротенко В. Авторська позиція в повістях А. Дімарова. Радянське літературознавство. 1985. №8. С. 55-60.
7. Яценко Т. Особливості вивчення повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» в 7 класі. Українська мова та література в школі. 2006. №2. С. 36-42.